

MIRNA BRKIĆ VUČINA

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet

mirna.brkicvucina@ff.sum.ba

<https://orcid.org/0000-0002-9560-7336>

UDK: 821.163.42-311.6.09

DOI: <https://doi.org/10.47960/3029-3103.2026.12.67>

Prethodno priopćenje

Hibridna žanrovska struktura povijesnoga romana Velimira Deželića starijega *Prvi kralj* (1903.)

Sažetak

Povijesni je roman u hrvatskoj književnosti jedan od najvitalnijih i najprilagodljivijih žanrova. Od prvoga pravog povijesnoga romana u hrvatskoj književnosti, Šenoina *Zlatarovog zlata* (1871.), pokazuje izrazite sposobnosti transformacije, tj. prilagođavanja raznim namjerama, ukusima i interesima. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća pojavljuju se u hrvatskoj književnosti prvi znaci „raslojavanja“ povijesnoga romana. Tako su nastale razne inačice senzacionalističkoga i zabavnoga pseudopovijesnoga romana koji je osvajao čitatelje i predstavljao naše prve *bestsellere*. Piscima ovakva tipa povijesnoga romana stalo je, u prvome redu, da na zanimljiv i nepretenciozan način prezentiraju širim čitateljskim slojevima građu iz hrvatske povijesti i da jednostavno posreduju kršćanske i domoljubne vrijednosti. Najpopularniji pisci ovoga izdanka hrvatskoga povijesnoga romana bili su Marija Jurić Zagorka i Velimir Deželić stariji. Deželić je napisao, po uzoru na Šenou i Sienkiewicza, desetak povijesnih romana u kojima najčešće tematizira događaje iz rane hrvatske povijesti, iz doba slavnih narodnih vladara te borbe između poganstava i kršćanstva. U romanu *Prvi kralj* (1903.) Deželić će izgraditi i literarizirati lik prvoga kralja Tomislava i njegovo slavno doba. U radu će se analizirati hibridnost Deželićeva tipa povijesnoga romana na primjeru romana *Prvi kralj*, dakle povijesni, religiozni i romantičarski sloj, od kojih svaki ima svoju funkciju u tekstu. Deželić uspješno isprepliće sva tri sloja u romanu, što mu u konačnici osigurava siguran prijam u krug širega čitateljstva.

Ključne riječi: Velimir Deželić st.; povijesni roman; hibridnost žanra.

The hybrid genre structure of Velimir Deželić, Sr.'s historical novel *The First King* (1903)

Abstract

The historical novel is one of the most vital and adaptable genres in Croatian literature. Since the first true historical novel in Croatian literature, *Šenoa's Goldsmith's gold* (1871), it has shown a distinct ability to transform, i.e., adapt to various intentions, tastes and interests. At the end of the nineteenth and beginning of the twentieth centuries, the first signs of the stratification of the historical novel appeared in Croatian literature. Thus, various versions of the sensational and entertaining pseudo-historical novel emerged, which captivated readers and represented our first bestsellers. The writers of this type of historical novel were primarily concerned with presenting material from Croatian history to a wider readership in an interesting and unpretentious way and with simply conveying Christian and patriotic values. The most popular writers of this offshoot of the Croatian historical novel were Marija Jurić Zagorka and Velimir Deželić, Sr. Deželić wrote, following the example of *Šenoa* and Sienkiewicz, around ten historical novels in which he most often thematized events from early Croatian history, from the era of famous national rulers and the struggle between paganism and Christianity. In the novel *The First King* (1903), Deželić developed and literarized the character of the first Croatian king Tomislav and his glorious era. This paper will analyze the hybridity of Deželić's type of historical novel using the example of the novel *The First King*, i.e., the historical, religious and romantic layers, each of which has its own function in the text. Deželić successfully intertwines all three layers in the novel, which ultimately ensures its safe reception by a wider readership.

Keywords: Velimir Deželić, Sr.; historical novel; hybridity of genre.

Interpretaciju povijesnoga romana Velimira Deželića starijega *Prvi kralj* (1903.) započet ćemo podsjećanjem na *šenoinsku* koncepciju povijesnoga romana u hrvatskoj književnosti. August Šenoa (1838. – 1881.) napisao je pet povijesnih romana i uvodi u hrvatsku književnost istinski novu koncepciju ovakva tipa romana. Povijest je za njega sredstvo nacionalnoga odgoja njegova naroda i škola rodoljublja,¹ ali ona je, kako piše u predgovoru *Seljačkoj buni*, i zrcalo sadašnjega doba, dakle u pravome smislu *magistra vitae*. U istome predgovoru potvrđuje se Šenoina ideja povijesnoga napretka kao središnja nit vodilja u autorovu razgovoru s poviješću.²

1 Usp. Dubravko Jelčić, *Šenoa*, Naklada Slap, 1984., str. 167.

2 Usp. Julijana Matanović, *Krsto i Lucijan: Rasprave i eseji o povijesnom romanu*, Naklada Ljevak, 2003, str. 79.

Tipološki gledano, Šenoini povijesni romani slijede pripovjedni obrazac povijesne fikcije koji je u književnost uveo Walter Scott, no prilagodio ga je specifičnim hrvatskim prilikama i domaćoj književnoj tradiciji. Za Šenou povijest nema pomoćnu funkciju: ona je akter romanesknoa svijeta i bitan čimbenik naracije. Utkana je u radnju i na nju bitno utječe. Odatle potreba za što većom vjernošću u prikazivanju sredine, kulturnih i socijalnih prilika, za pozivanjem na autentične povijesne dokumente i sl.³ Poticaj Šenoinu romanu uvijek je neki stvarni povijesni događaj oprimjeren povijesnim dokumentima, a zatim oko njega stvaralačka mašta plete mrežu fikcionalnih zbivanja čiji su akteri ili izmišljeni ili povijesno značajni.⁴ U predgovoru *Diogenesu* Šenoa je napisao da je prizore i likove iz svoje mašte dodao samo ondje „gdje nam se povijest većim dijelom iznevjerila, a to se tiče ponajviše ljubavnih intriga“⁵. Tako nastaje specifično međuprožimanje fikcionalnoga i historijskoga u vidu dvosmjernoga procesa: historizacije fikcije i fikcionalizacije historije. Historiografski materijal osigurava vjerodostojnost naracije, a naracija udahnuje životnost suhoj povijesnoj građi.⁶ Šenoa je u tolikoj mjeri obilježio svoje vrijeme, pa se čitavo razdoblje u kojemu je aktivno djelovao i stvarao, od 1865. do 1881. godine, naziva Šenoinim dobom. To je doba u kojemu je povijesni roman doživio svoju punu afirmaciju i postao omiljenim literarnim žanrom te se stvara naša prva stalna građanska čitateljska publika.⁷

Hibridna žanrovska struktura povijesnoga romana Prvi kralj Velimira Deželića starijega

Povijesni roman kao žanr pokazuje od svoga nastanka izrazite sposobnosti transformacije, tj. prilagođavanja raznim namjerama, ukusima i interesima. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća pojavljuju se u hrvatskoj književnosti prvi znaci „raslojavanja“ povijesnoga romana, tj. njegova strukturalnog prilagođavanja aktualnim ukusima i potrebama potencijalnih konzumenata. Piscima kao što su Higin Dragošić, Hinko Davila, Ivan Devčić, Milutin Mayer, Velimir Deželić st. ili Marija Jurić Zagorka stalo je, u prvome redu, da

3 Usp. Krešimir Nemeč, *Tragom tradicije*, Matica hrvatska, 1995., str. 15.

4 *Isto*, str. 16.

5 *Isto*, str. 21.

6 *Isto*, str. 17.

7 *Isto*, str. 23.

na zanimljiv i nepretenciozan način prezentiraju širim čitateljskim slojevima građu iz hrvatske povijesti i da jednostavno posreduju tradicionalne kršćanske i domoljubne vrijednosti. Zato se služe gotovim pripovjednim obrascima i postupcima preuzetima od Šenoa, Tomića i Kumičića, ali i stranih autora trivijalnih romana koji su u to vrijeme bili vrlo popularni: Suea, Dumasa oca i sina itd. Šenoin romaneskni model podvrgnut je na taj način simplifikaciji. Od njega se preuzimaju jednostrano samo neke, uglavnom slabije strane: crno-bijela tehnika u prikazivanju karaktera, sentimentalizam, patetika i sl. Osnovna pažnja usmjerena je na akciju, na stvaranje burnih zapleta i raspleta, na stalne borbe sa „silama zla“. Tako su nastale razne inačice hrvatskoga senzacionalističkog i zabavnog pseudopovijesnog romana koji je osvajao čitateljske mase i predstavljao naše prve *bestsellere*. Daleko najpopularniji pisci ovoga trivijalnog izdanka hrvatskoga povijesnog romana bili su Velimir Deželić st. i Marija Jurić Zagorka.⁸

Velimir Deželić st. (1864. – 1941.) napisao je, po uzoru na Šenu i Sienkiewicza, desetak povijesnih romana u kojima najčešće tematizira događaje iz rane hrvatske povijesti, iz vremena slavni narodnih vladara te borbe između poganstava i kršćanstva (*U buri i oluji* 1902., *Prvi kralj* 1903., *Car Dioklecijan* 1906., *Hadžibova kob* 1908., *U službi kalifa* 1909., *Hrvatske slave sjaja* 1924., *Mandaljena pobjednica* 1926., *U pandžama lava* 1929., *Prokleti grad* 1930., *Majka velikoga kralja* 1931., *Petar Krešimir* 1932.). Sva ta djela pokreću iskreno rodoljubno nadahnuće i kršćanska etika s intencijom da se i u čitatelja osnaže nacionalni i vjerski osjećaji. Stoga se romantičarski idealiziraju hrvatski kraljevi, banovi i knezovi te oni postaju „simboli naše hrvatske historijske drame i naše nacionalne sudbine“⁹. U kreiranju povijesne pozadine Deželić se uglavnom koristi rezultatima naše starije historiografije (Klaić, Smičiklas, Šišić), a zapleti se temelje na romantičarskim motivima: na strastvenim ljubavnim vezama, državnim spletkama, na djelovanju fatalnih žena i likova zla. Radnja je dramatična, opisi su izrazito dekorativno stilizirani, dok su likovi shematizirani i vrlo jednostavno i plošno ocrtani.¹⁰

8 Usp. K. Nemeč, *n. dj.*, str. 29.

9 Nedjeljko Mihanović, „O umjetničkoj strukturi Deželićeva djela“, *Forum*, br. 12, 1992., str. 503-504.

10 Usp. K. Nemeč, *n. dj.*, str. 30.

U romanu *Prvi kralj* (1903.) povijesni se sloj ostvaruje posredstvom jednoga ključnog događaja (krunidba kralja Tomislava na Duvanjskome polju) i ključne osobe (kralj Tomislav). U radu ćemo analizirati hibridnost Deželićeva tipa povijesnoga romana na primjeru romana *Prvi kralj* u kojemu se isprepliću povijesni, religiozni i romantičarski sloj. Sva tri sloja imaju funkciju u romanu: povijesni da bi prošlost bila zrcalo sadašnjosti i učiteljica života; religioznim temama naglašava se moralno-didaktična funkcija književnosti i treći je sloj romantičarski, kojim se privlači čitateljska publika.

Povijesni sloj romana *Prvi kralj*

Za razliku od Šenoe čiji su glavni likovi uvijek fiktivni likovi ili tzv. sporedne figure povijesti, Deželić ispisuje romansiranu biografiju velike povijesne ličnosti, kralja Tomislava. Temeljna je crta njegova stila vjernost *šenoinskoj* tradiciji romantičarskoga realizma, u kojoj je ključno da fabula i protagonisti istaknu osnovnu moralnu, vjersku i političku poantu – nerijetko sve tri zajedno. Vjeran toj shemi romansiranja, Deželić u romanu *Prvi kralj* želi, prije svega, kroz lik prvoga hrvatskog kralja Tomislava naglasiti slavu nekadašnjega Hrvatskoga Kraljevstva, istaknuti ulogu što je Hrvatska uz pomoć Svete Stolice ima u ovome dijelu Europe te potrebu narodne sloge i međunarodnoga mira. Roman je tiskan 1903. godine, dakle na vrhuncu hrvatske borbe za emancipaciju od khuenovske mađarizacije javnoga života. Deželić je na sebe uzeo zadaću pokazati da Hrvatska nije i neće biti ničija provincija ni kolonija, nego da u Hrvata postoji snažna svijest o samobitnosti, samostalnosti i slobodi.¹¹ Iako on u romanu uvelike slijedi *šenoinsku* koncepciju povijesnoga romana, nema karakteristične *šenoinske* prve rečenice na početku romana – precizne datacije i lokacije, nego roman počinje nečim tipičnim za Deželića – opisom pejzaža, zanosnim i patetičnim prikazom grimiznih zora ponad Duvanjskoga polja: „Grimizna rumen obasu vrhunce zalengora Vrana i Orlokuka i nagoviješta da već rudi zora i dozivlje žarko sunce novoga dana, prosipajući ispred njega svoje rumene ruže i rubine.“¹²

Kako navodi Mario Jareb u *Uvodu* knjige *Kralj Tomislav kroz tisuć godina* (2017.), u svijesti prosječnoga Hrvata srednjovjekovni kralj

11 Usp. Vladimir Lončarević, pogovor romanu Velimir Deželić stariji, *Prvi kralj*, Verbum, 2011., str. 326.

12 Velimir Deželić stariji, *Prvi kralj*, Verbum, 2011., str. 7.

Tomislav prisutan je kao povijesna ličnost iz starih izdanja povijesnih udžbenika. U njima je prevladavala priča o njemu kao prvome hrvatskom kralju okrunjenu na općenarodnome hrvatskom saboru na Duvanjskome polju i kao utemeljitelju ujedinjena snažnog i neovisnog Hrvatskoga Kraljevstva.¹³ Ta je priča nastala u vremenima kada su Hrvati bili razdijeljeni neprirodnim granicama u okviru Austro-Ugarske Monarhije i kada je autonomna Trojedna Kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija kao nasljednica nekadašnjega Hrvatskoga Kraljevstva živjela sputana ograničenjima *Hrvatsko-ugarske nagodbe* u okviru ugarskoga dijela Monarhije. Zbog toga je takva priča o jakome i neovisnome hrvatskom kralju koji je pobijedio Mađare i protjerao ih preko rijeke Drave bila i svjetionik nade da bi se i tadašnji Hrvati mogli osloboditi mađarske prevlasti i obnoviti svoju snagu i neovisnost.¹⁴ Upravo zbog tih analogija, prepoznavanja prošloga u budućemu i budućega u prošleme, odnosno shvaćanja povijesnoga romana kao ključa za iščitavanje aktualnoga stanja, Deželić, kao i Šenoa, piše svoje povijesne romane.

Svi Deželićevi povijesni romani imaju naglašenu didaktičnu dimenziju i na neki način opominju suvremenike i ukazuju na kobne posljedice koje mogu nastati gubitkom narodne sloge, jedinstva i socijalne ravnoteže. Povijesni događaji šifra su za rješavanje sadašnjih problema.¹⁵ O Tomislavu kao vladaru zna se zapravo vrlo malo. Povjesničari njegovu vladavinu općenito stavljaju u razdoblje od 910. do oko 928. godine, a Tomislav je bio hrvatski vladar iz roda Trpimirovića, koji je na tome mjestu vrlo vjerojatno naslijedio kneza Muncimira (po svoj prilici i oca). U to je doba hrvatska kneževina već više desetljeća bila potpuno samostalna i doživjela je snažan gospodarski razvoj te procvat kulture i umjetnosti.¹⁶

Iako u dostupnim izvorima nema spomena o tome kada bi Tomislav uzeo ili stekao naslov kralja i je li uopće bio okrunjen i s kakvom krunom, ipak je povjesničarima u 19. stoljeću to bilo sasvim dovoljno da ga proglase ne samo prvim hrvatskim kraljem, što je i očito bio, nego su zaključili i kako se to sigurno dogodilo baš 925. godine.

13 Mario Jareb, *Kralj Tomislav kroz tisuć godina*, Despot Infinitus d.o.o., 2017., str. 7.

14 Usp. M. Jareb, *n. dj.*, str. 8.

15 Usp. K. Nemeč, *n. dj.*, str. 22.

16 Usp. M. Jareb, *n. dj.*, str. 9.

Tomu je dodana i priča o krunidbi na narodnome saboru na Duvanjskome polju pa se mit stvoren o kralju Tomislavu sastojao od malobrojnih činjenica i brojnih nepotvrđenih pretpostavki.¹⁷ *Krivac* je za to Ivan Kukuljević Sakcinski koji je 1879. napisao, a 1881. godine objavio opširnu raspravu o Tomislavu, prvome hrvatskom kralju. Prihvativši krajnje nepouzdanu priču prenesenu u *Ljetopisu popa Dukljanina* i raspoložujući s vrlo ograničenim izvorima, zaključio je da je Tomislav okrunjen za kralja 925. godine na Duvanjskome polju.¹⁸

Deželić na samome početku romana dan Tomislavove krunidbe opisuje kao jedan od najvećih dana za hrvatski narod: „(...) dan kojim je hrvatski narod imao započeti novi život, novu sreću i novu slavu“¹⁹.

Opis kralja Tomislava očekivano je idealiziran:

Odjeven u grimizne haljine, koje su sjale od dragulja, bio je opasan dragocjenim pojasom, a draguljima mu blistaju i podveze oko goljenica. Visoka čela, vedrih bistrih očiju, jak još i snažan, velik i sjajan stupa onaj u kojega se upiru sve oči, radi kojega su svi onamo došli, onaj kojega je ime drhtalo na ustima čitavoga naroda. Na usnama mu lebdi neki ljubazni, blagi podsmijeh, a u njegovim očima sjaji plamen dobrote i ljubavi, plamen uzvišena zadovoljstva, koji pokazuje da osjeća ljubav svoga naroda i da ga ta ljubav veseli. Na glavi još nema krune, a ni kraljevski ga plašt još ne resi. Ali čitava njegova pojava odaje ga kraljem.²⁰

I Tomislavova supruga Mara opisana je kao snažna Hrvatica i kršćanka (potvrdu ovoga podatka ne nalazimo u povijesnim izvorima): „Kraljica Mara dokazala je u više prilika da je je junakinja“²¹. Inteligentna i pronicljiva već na dan krunidbe shvaća da latinski svećenici spletkare protiv kralja. Zanimljivo je da se ona u romanu više ne spominje.

Druga idejna linija romana ističe važnost i značenje borbe za liturgiju na narodnome jeziku, za koje pravo se kod pape Ivana X., kako opisuje Deželić u romanu, izborio ninski biskup Grgur. Deželić u romanu opisuje dva splitska crkvena sabora navodeći da je glavna

17 *Isto*, str. 21.

18 *Isto*, str. 48.

19 V. Deželić, *n. dj.*, str. 8.

20 *Isto*, str. 17.

21 *Isto*, str. 34.

tema na njima bila pitanje slavenskoga bogoslužja. No, kako navodi Jareb: „Ti su sabori od velike važnosti za naša današnja znanja o stanju u Hrvatskoj u doba njegova održavanja jer su na njima raspravljana pitanja uređenja crkvenih odnosa na području dotadašnje bizantske Dalmacije i hrvatske države.“²² Također, dalje navodi: „Pitanje uporabe jezika u bogoslužju bilo je tek jedno od pitanja koja su raspravljana na splitskim crkvenim saborima. Ono je zapravo tek usputno dotaknuto i nije bilo glavni razlog prijepora između Grgura i dalmatinskih biskupa. (...) u temelju prijepora bila borba za crkveni primat na području hrvatske države, a ne jezik bogoslužja“²³.

Kralj Tomislav i biskup Grgur imaju značenje političko-vjerskoga simbola. Oni su nositelji ideja hrvatskoga državnog prava, mirotvorstva, viteštva, hrabrosti, samosvijesti te vjernosti Bogu i Crkvi. Dakle, biskup Grgur Ninski prikazan je u romanu kao branitelj hrvatskoga jezika, a kralj Tomislav kao njegov saveznik: „Idem s tobom u boj, idem za svoj narod i za svoj divni hrvatski jezik!“²⁴

U 16. poglavlju Deželić opisuje crkveni sabor u splitskoj katedrali, koji se održava uz prisutnost kralja Tomislava i papinih legata. Kao glavno pitanje navodi pitanje slavenskoga bogoslužja. Grgur Ninski pritom izjavljuje: „Mi ćemo se boriti do zadnje kapi krvi. Mi ne damo svoga zlata, mi ne damo svojega jezika izbaciti iz svojih crkvi“²⁵.

Jedan starac iz puka u tome trenutku izriče nešto vrlo bitno: „Ne bojim se toliko latinskih popova, koliko naših ljudi i naše domaće nesloge“²⁶, ističući važnost sloge i zajedništva. Koliko su za jednu povijesnu priču bitni i oni čiji podatci iz knjige rođenih nikada neće biti zapisani u pregledima nacionalne povijesti, pokazuju upravo citirana mjesta romana koja su ostavljena njima, običnu puku, mjesta gdje oni iznose svoje političke prosudbe.²⁷

Iako smo iznijeli povijesne podatke na kojima se temelji priča u romanu *Prvi kralj*, književno djelo nikad nije preslika neke ili nečije napisane povijesti i kao takvo treba ga i razumijevati i interpretirati.

22 M. Jareb, *n. dj.*, str. 22.

23 *Isto*, str. 31.

24 V. Deželić, *n. dj.*, str. 111.

25 *Isto*, str. 210.

26 *Isto*, str. 202

27 Usp. J. Matanović. *n. dj.*, str. 113.

Romantičarski sloj

Poticaj Šenoinu romanu uvijek je neki stvarni povijesni događaj oprimjeren povijesnim dokumentima, a zatim oko njega stvaralačka mašta plete mrežu fikcionalnih zbivanja čiji su akteri ili izmišljeni ili povijesno nevažni. Istom pripovjednom shemom koristi se i Deželić. Kako bi privukao čitateljsku publiku, isprepliće priču o kralju Tomislavu s romantičnom pričom o ljubavnome trokutu između jedinice kralja Tomislava, Jelene, plemića Berislava i seljanke Cvijete. Berislav, Jelenin udvarač, Hrvat je koji je potpao pod talijanski utjecaj, odnarodio se i moralno propao. Iz njega čak zrači nešto dijabolično. „Neka neobična bljedoća pokrivala je te obraze. Samo su izvanredno rumene usnice pokazivale kakva krv teče u njegovim žilama (...) U njegovim crnim očima blistala je vatra, pravi crni alemi koji su se krijesili, a mnoga talijanska gospa morala je ustrepiti na pogled tih očiju...“²⁸ Ništa mu ne znače vjera, hrvatstvo, narod i domovina. „Tek jedno znam: da mi je Italija u svojim čarima tako omiljela kao i domovina.“²⁹

Tipično za pripovjednu prozu 19. stoljeća, prisutna je izrazita ksenofobija. Stranci, u ovome slučaju Talijani, i njihove pristaše prikazani su krajnje negativno. O Talijanima Deželić poslovično piše: „Da im čovjek ni onda ne smije vjerovati kad darove nose, ni onda kad ti se ulaguju, kad ti laskaju.“³⁰; „U njih je zmijsko srce, a zlobe imade više nego mora u Jadranu.“³¹; „Ti znaš da je naš narod golubinjne ćudi, dok su Talijani guje ljute.“³²

Na dan Tomislavove krunidbe Berislav primjećuje lijepu seljanku Cvijetu. Predator, od nevine Hrvatice načinio bi razbludnu Rimljanku.

U skladu s crno-bijelom tehnikom opisivanja naših i njihovih Rimljanke i Hrvatice opisane su potpuno drugačije. Opis Rimljanki: „One su bile vješte oružju i bojanju kože i ličile se do zla boga. Čitav bi dan sjedile da se odjenu po modi, a drugi dio dana bavile se državnim poslovima i igrankama, da završe noći u raznim zabavama i orgijama.“³³

28 V. Deželić, *n. dj.*, str. 24.

29 *Isto*, str. 29.

30 *Isto*, str. 61.

31 *Isto*, str. 63.

32 *Isto*, str. 82.

33 *Isto*, str. 71.

Opis Hrvatica: „Neka đavo nosi ovaj kraj, ali tu su ljudi nekakve čudne čudi, kao da je takva djevojka kakva knjeginja. Pa što je do poštenja kakve kravarice ili gušćarice? Dok u Rimu ni Teodore do poštena glasa ne drže, ovdje se svaka prostakinja koči, da joj se ne smije oteti njezin glas, bajage da je pošten glas bolji nego zlatan pas.“³⁴

Zanimljivo je prikazana Berislavova neutaživa strast prema Cvijeti. Kao opsjednut traži je noćima i danima, no ne nalazi je. „*Čitave noći morila su ga sve te misli i mnogu noć je mjesec sjao po njegovu nagom tijelu, pokrivanom tek nešto vučjim krznom, a on je igru sjajnih mjesečevih zraka promatrao budan, uzrujan i blijed.*“³⁵

U takvu stanju nalazi ga rob Strezinja, nakaradni čovječuljak, lik smutljivca, spletkaroša, romantičarski lik za građenje intrige i napetosti poput Grge Čokolina u Šenoinu *Zlatarovom zlatu*. Nudi mu Cvijetu u zamjenu za slobodu. „Kad se je okrenuo, zapazi pred sobom malog hromog čovječuljka. Odijelo mu nije pravo pokrivalo golotinje, a debeli viseći trbuh na tankim nogama izgledao je kao da su bure navalile na dvije trstike.“³⁶

Strezinja čak ima osobine vješca, poznaje moć biljaka i zna variti napitke. Njih dvojica sklapaju dijaboličan pakt oko nevine djevojke. Žena je doživljena kao objekt, tijelo kojim se može manipulirati: „Gospodaru, eto ti pečenke, a sad je na tebi red, da dobro baciš udiču na koju ćeš uhvatiti ribicu.“³⁷

U skladu s crno-bijelom karakterizacijom likova Cvijeta je opisana kao oličenje dobrote i nevinosti. „Pred takvom jednom samotnom drvenjarom stvorila se mala čistina, a po njoj se šeće nešto pilića. Pred pragom te kućice mali je tronogi stolac, a na njemu sjedi, nešto krpa i pjevuši mlado djevojče – Cvijeta.“³⁸; „Ne samo da je divna kao u gorici vila, već i pjeva kao vila...“³⁹

Oko fiktivnoga lika Cvijete Deželić poput Šenoe plete zanimljivu priču koja privlači čitateljsku pozornost. Kada je bila djevojčica, Talijani su joj ubili oca i starijega brata, a oteli majku. U njezinu lijepu majku, poštenu, čestitu kršćanku i Hrvaticu, zagledao se neki stranac, Židov. Pokušao ju je namamiti nakitom, a kada mu to nije uspjelo, oteli su je.

34 *Isto*, str. 143.

35 *Isto*, str. 72.

36 *Isto*, str. 73.

37 *Isto*, str. 82.

38 *Isto*, str. 81.

39 *Isto*, str. 84.

Cvijeta i njezin mlađi brat ostaju sami. Ona će, kao i njezina majka, biti kažnjena, kako Strezinja navodi, zbog oholosti, jer kaže da je bila ohola i ponosna kao kraljica. Priča o Cvijeti preuzeta je iz Šenoine *Seljačke bune* u kojoj se opisuje nesretna sudbina seoske djevojke Jane koju siluje Taħi, nakon čega ona poludi te mu se na kraju osvećuje. Motiv je nalik i Kovačićevoj „gizdavoj vili Dorici“, majci fatalne Laure iz romana *U registraturi*. Priča je to o čednoj seoskoj ljepotici koja je „sama skrivila“ svoju nesretnu sudbinu zbog svoga ponosa.

Dakle, kroz Strezinjinu priču saznajemo da je Berislav obmanuo naivnu i zaljublvenu Cvijetu, obećao joj brak i silovao je. To je njezin konačni pad. Doživljava sudbinu Kovačićeve „gizdave vile Dorice“ i Šenoine Jane, a Strezinja Berislavu predlaže da je poda njemu za ženu kada je se zasiti.

Jelena, jedinica kralja Tomislava kojoj se Berislav udvara kada i Cvijeti, saznala je za suparnicu. Isprva misli da je Cvijeta vještica koja je začarala Berislava. U duhu romantizma Jelena se preoblači u muškarca i odlazi do suparnice. No, umjesto vještice i bahate senzualne žene nalazi slomljenu ženu, olupinu koja i dalje, usprkos svemu, voli Berislava: „(...) dala bih tisuću života za nj, kao što sam mu dala dušu svoju, poštenje svoje, život svoj“⁴⁰.

Zbog kovanja urote s Latinima protiv kralja Tomislava Berislav završava u tamnici, ali se ne kaje. U njemu samo rastu silna mržnja i želja za osvetom. Jelena mu nudi izlaz tako da oženi Cvijetu, majku njegova djeteta, jer je to moralno i kršćanski. Iako to ne želi, pretvara se samo da bi izišao iz tamnice. Vjenčanje je obavljeno, no u životu ga drži samo želja za osvetom. I dalje kuje urotu s Latinima. Cvijeta ga je jednom noću potajno pratila i čula za urotu. Pokušala ga je zaustaviti, no on je mučki ubija. Berislav pomračena uma bježi. Prevladale su u njemu nekršćanske, sotonske misli. „Letio je u crnu noć. Ni mjeseca nije bilo, jer se sakrio za oblake tmaste. Letio je kao da ga progone vjetrogonje i utvare, zaprašanim drumom u Split.“⁴¹

Nada se pomoći od Latina, ali ni oni ne žele pomoći ubojici nevine žene i svoga nerođenog djeteta. To se više ne može opravdati. „Krv je skinuo sa sebe, ali ono unutra, što je bilo u njegovoj duši, ono nije mogao skinuti. Ležalo je na njemu kao mora i on je osjećao da se to više ne da popraviti.“⁴²

40 *Isto*, str. 249.

41 *Isto*, str. 290.

42 *Isto*, str. 291.

Na kraju romana doživljava, u skladu s kršćanskim duhom u kojemu je roman napisan, potpuni pad i zasluženu kaznu. Nalaze ga obješena na dan Jelenina vjenčanja.

Religiozni sloj

Treći, vrlo dominantan sloj Deželićeva romana jest religiozni.

Duboko prožet kršćanskim idealizmom, energičan, pun zanoša i predanja dužnostima i poslovima koje je obavljao, široke i produbljene erudicije, neumorno je, upravo viteški svjedočio svoj katolicizam riječju i djelom. „Sva pitanja, sve probleme rješava kršćanstvo“, rekao je 22. travnja 1922. na svečanoj proslavi 700. obljetnice franjevac trećoredaca u govoru znakovi-ta naslova *U sunčanom sjaju vječnosti*.⁴³

Postoje u romanu *Prvi kralj* brojne refleksije o vjeri, ispovjedne partije, propovjedne sekvence, biblijski motivi, aluzije i metafore, sve podređeno kršćanskoj misli. Navedimo neke primjere. Primjerice, Talijani opisuju Hrvate kršćanskim aluzijama: „Neka me đavo smjesta odnese u svoje kraljevstvo, ako razumijem vas Hrvate. Kad vas tko uvrijedi, vi mu pružate i obraz da vas i udari, a kad vas udari po jednom obrazu, a vi pružate i drugi. To je doduše pravilo koje je Krist na gori blaženstva dao, ali vi ga odviše doslovce tumačite.“⁴⁴

Berislav, koji je ohol i tašt, a to su grijesi, zavidi kralju Tomislavu. Do kraljeve krune planira doći ženidbom s Jelenom, a kada mu to ne uspijeva, onda i urotom s Latinima. Berislava Deželić naziva „izgubljenom ovcom“⁴⁵. Kada sklapa dogovor s Latinima o svrgavanju kralja Tomislava, pored njih simbolično se pojavljuje zmija.

Berislavova sestra Zlata najbolja je Jelenina prijateljica i s njom dijeli iste kršćanske i moralne nazore. Svjesna bratovih nedostataka, obraća mu se kršćanski intoniranim govorima:

„Čuvaj se i pazi da ne padneš u napast!

Kakvu napast?

Zavist i oholost – kad se zajedno združe – stvaraju strašna djela.“⁴⁶

43 V. Lončarević, *n. dj.*, str. 326.

44 V. Deželić, *n. dj.*, str. 167.

45 *Isto*, str. 65.

46 *Isto*, str. 49.

Jelena, jedinica kralja Tomislava, svjedoči izrazito kršćanske vrijednosti. Odgajana je u samostanu benediktinki i svi smatraju da je stvorena za časnu sestru. U njoj prevladava duhovno nad tjelesnim i materijalnim: „I tako je došla u svijet, u taj pogubni svijet o kojemu nije ništa dobro čula, nego da je isprazan, pun himbe i laži. Sa nekim strahom ušla je u taj svijet i držala se strogih pravila benediktinskoga reda.“⁴⁷ Stalno čezne za samostanom u kojemu je odgajana: „Bilo joj je nekako tijesno u tom metežu ljudskih strasti. Kako je kratka ta zemaljska sreća. Nekoliko godina života i sve prolazi kao san“⁴⁸. Kralj Tomislav voli je neizmjerljivo: „Ljubim te više od svoje krune, više od slave i časti, ljubim te kao najdraži dar onoga koji je stvorio ovaj svijet.“⁴⁹ Zna često s njom govoriti o ispraznosti svijeta jer dijele iste stavove.

Kada propadne mogućnost veze s Berislavom zbog njegova moralnog pada, Jelena ne bira svoje želje, nego kao prava kraljica izabire dužnost, jer i dužnost je molitva – „(...) vršenje dužnosti neprestana je molitva...“⁵⁰ Pristaje na brak s plemićem kojega joj je otac odabrao, no u tome trenutku ne razmišlja o svojoj sreći nego o sreći svoga naroda: „Taj čas nije mislila na veselje pira i sjaj krune, nego na to kao će biti službenica Božja, kraljevstvu majka i majkom sirota i zaštitnicom udova.“⁵¹

Deželić u romantičarski sloj romana unosi biografije malih ljudi, fiktivnih likova, primjerice splitske babe Romualde koja predstavlja okrutne, ohole i osvetoljubive Latine u Dalmaciji. Ona u trenutku borbe za prevlast latinske ili slavenske crkve i predstojećega crkvenog sabora predstavlja ono što misli obični puk. Nahuškala je gomilu žednu krvi da ubiju staroga hrvatskog svećenika u Splitu. Od razbješnjele gomile pokušava ga spasiti četrnaestogodišnji dječak, pa i njega ubijaju.

Deželić opisuje vrlo okrutnu scenu kada zvjerska, pobješnjela gomila Latina doslovce rastrga starca svećenika i baca njegove tjelesne ostatke na ulicu. Starac umire kao mučenik za vjeru.

47 *Isto*, str. 42.

48 *Isto*, str. 172.

49 *Isto*, str. 175.

50 *Isto*, str. 95.

51 *Isto*, str. 319.

Videći krv, oči joj se izbuljiše, zakrvaviše, usta stisnuše i zapje-
niše i ona ne počasi ni časa, već prihvati starca svom silom za
bradu, te mu je iščupa.

- Smrt heretiku!- povika ona.
- Smrt heretiku! – zaori se sobom.
- Uh, to pseto!- zaurla brijač Filip.
- Razderite ga živa!- zapišta mali postolar.
- I baciše ga na tlo i stadoše ga natezati za ruke i noge, a on se nije
branio. Kako da se i brani osamdesetogodišnji starac? I počese
pljuvati po nemu i udarati ga šakam i gaziti nogama.⁵²

Religioznim promišljanjima i vječitom borbom dobra i zla, koja je
dominantna u ovome romanu, prožet je odnos Berislava i seljanke
Cvijeta. Cvijeta je od početka prošlošću svoje obitelji i sudbinom
majke predodređena za žrtvu. Potpuno i slijepo zaljubila se u Be-
rislava. No, on je prikazan kao demon, Nečastivi, koji želi ne samo
njezino tijelo nego i njezinu nevinu, čistu dušu.

Jedino bogatstvo koje posjedujem, to je moja duša. Hoćeš ti da
nju poradi tebe izgubim?

To pitanje bilo je odviše jasno, a da ga Berislav ne bi razumio.
On se je tomu pitanju silno začudio.

Ali on je na to pitanje morao odgovoriti i neki nutarnji glas
šaptao mu, reci: hoću.

I on reče glasno i odrješito:

- Hoću!⁵³

Nakon silovanja Cvijeta je doživjela moralni pad. Propala je njezina
duša, a s njom i vilinska ljepota. „Sve težina grijeha, što joj je tere-
tio srce, odrazivala se na cijelom njezinu tijelu. Nekako se zgurila i
obrazima klonula zemlju. A njezine misli sve jedna crnja od dru-
ge.“⁵⁴

Pred crkvom Maruša, ljubomorna vršnjakinja, razotkriva njezine
grijehe pred svima. Bijesna rulja hoće je kamenovati kao Mari-

52 *Isto*, str. 128.

53 *Isto*, str. 192.

54 *Isto*, str. 229.

ju Magdalenu. U posljednjemu trenutku, poput Krista, spašava je mlađi brat od gomile žedne krvi: „Tko je bez grijeha, neka se baci kamenom na nju!“⁵⁵

Kroz roman stalno se provlači ideja borbe dobra i zla u kojoj zlo dominira, ali ipak dobro na kraju pobjeđuje u skladu s tendencijom ovoga romana. Cvijeta i stari svećenik pogibaju fizički, kao mučenici, ali trijumfiraju duhovno.

Roman ima prstenastu kompoziciju. U prvome poglavlju Deželić opisuje veličanstvenu svečanost krunidbe kralja Tomislava, a u posljednjemu, 29. poglavlju opet veliku svečanost, vjenčanje kraljeve jedinice Jelene i Mihajla Krešimira, bosanskoga bana. Roman završava Tomislavovom zdravicom i pozivom na vječni mir. Dobro, odnosno moralne i kršćanske vrednote usprkos svemu pobjeđuju. Ističu se plemenite vrijednosti kao što su domoljublje, vjera i zajedništvo, kao i potreba i pravo Hrvata da budu svoji na svome, što korespondira s aktualnim stanjem i idejama hrvatskoga 19. stoljeća.

Ispunio se je san moje mladosti i došao je čas moj. Ovo neka bude dan ljubavi i mira, sunce ljubavi neka sine i Bugarima i Hrvatima i Srbima, svi da budu vječni saveznici. Da nitko nikad nikoga ne potlači, nego da si bude brat s bratom mio. To sunce neka nikad ne zapadne i neka sjaji u vijekove vjekova. Neka bude proklet koji drugo misli. Proklet koji digne mač svoj na brata svoga da mu zemlju uzme. Bog koji vlada, neka nas uvijek čuva, da ne budemo robovi tuđincu, već svoji u svom, da gospodarimo u slozi pravoj i vječnom miru!⁵⁶

Zaključno

Tematski sustav Deželićeva romana *Prvi kralj* ostvario se u spretanu isprepletanju motiva iz hrvatske nacionalne povijesti, krunidbe kralja Tomislava, prvoga hrvatskog kralja, s religioznim dijelovima teksta uz pomoć kojih se ispunjavala moralno-didaktička funkcija književnosti. Ta dva sloja, zbog kojih govorimo o hibridnosti žanra Deželićeva povijesnog romana, obogaćena su trećim, romantičarskim slojem, kojima su priči osigurane živahnost i zanimljivost i koji su privlačili čitateljsku publiku, što je u konačnici bilo i najvažnije. Vrijednost romana sastoji se u razvoju žanra povijesnoga romana u hrvatskoj književnosti i poticanju domoljublja, a ne u

55 *Isto*, str. 240.

56 *Isto*, str. 319.

pripovjednim postupcima koji su preuzeti iz trivijalnoga romana. Očita vrijednost leži u poruci o važnosti sloge, kršćanskih i moralnih načela te domoljublja u teškim vremenima. Iznimno je važno i isticanje prava na vlastiti jezik, književnost, tradiciju i kulturu. To su odrednice koje, unatoč trivijalnim obilježjima, nedostatku psihološke karakterizacije likova i složenih pripovjednih postupaka, romanu ipak daju vrijednost.